

درس اول

شهرها و روستاها

مشاوره

عزیزان توجه فرمایید از درس اول برای امتحان پایانی نیمسال اول ۶/۵ نمره خواهد آمد و برای امتحان پایانی نیمسال دوم ۱/۵ نمره سؤال امتحانی خواهد داشت. فراوانی سؤالات در ۹ دوره اخیر نشان دهنده این است که غالب سؤالات پایانی درس اول از نوع درست یا نادرست، جای خالی، کمانکی و پاسخ کوتاه بوده است. البته به هیچ عنوان منظور این نیست که از دیگر سؤالات امتحانی برای این درس استفاده نخواهد شد بلکه منظور تمرکز بیشتر بر روی این گونه سؤالات است.

مقر و موقعیت

سراغاز مطالعه و شناخت یک سکونتگاه شهری و روستایی عبارت است از: ۱ مقر (مکان، جایگاه) ۲ موقعیت آن

مقر: مکان اصلی و دقیق یک سکونتگاه و محل استقرار آن روی زمین

هسته اولیه: مکانی که مردم برحسب نیاز برای زندگی انتخاب کرده و به اشغال درآورده‌اند و بعدها روستا یا شهر از آن محل گسترش یافته است. (شهریور ۱۴۰۰)

- عوامل طبیعی در انتخاب مکان برای استقرار و سکونت جمعیت بیشترین نقش را داشته‌اند. (خرداد ۱۴۰۰)
- تمدن‌های اولیه در کنار رودهای دجله و فرات، نیل، کارون و سند و ... پدید آمده‌اند. در سکونت‌گزینی انسان‌ها در این مناطق عواملی چون: آب فراوان، آب و هوای ملایم و خاک حاصلخیز جلگه‌ها نقش مهمی داشته است.
- علاوه بر عوامل طبیعی، عواملی مانند: تصمیمات حکومتی و سیاسی، دسترسی به راه‌های تجاری، عوامل دفاعی و نظامی در پدید آمدن یک سکونتگاه نقش داشته‌اند.

• مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری هسته اولیه روستاها و شهرها در ایران عبارتند از:

۱ دسترسی به آب

۲ قلعه‌های دفاعی

۳ بازارهای محلی

۴ قرار گرفتن در تقاطع راه‌ها

موقعیت یک شهر یا روستا

موقعیت: وضعیت یک سکونتگاه نسبت به پدیده‌های پیرامون خود و نیز جایگاه آن در سطح ناحیه است.

- پدیده‌های پیرامون سکونتگاه، عوامل انسانی و طبیعی مانند روستاها و شهرهای اطراف آن، نقش سیاسی و اداری آن، آب و هوا، راه‌های ارتباطی، دسترسی به منابع معدنی و انرژی و ناهمواری‌ها هستند.
- موقعیت یک شهر یا روستا در ادامه حیات یا گسترش آن سکونتگاه و یا نابودی و زوال آن نقش دارد.

نقش موقعیت یک شهر در توسعه سکونتگاه:

مثال ۱ دسترسی یک شهر به دریا یا شبکه ارتباطی خط آهن سبب رونق تجارت و مشاغل مربوط در آن شهر می‌شود.

مثال ۲ نزدیک بودن شهر به روستاهای پرجمعیت مجاور و یا منابع معدنی در جذب نیروی کار و توسعه صنایع آن شهر تأثیر دارد.

نقش موقعیت یک شهر در زوال و نابودی سکونتگاه:

مثال ۱ مجاورت سکونتگاه با کوه آتشفشان یا گسل‌های فعال

مثال ۲ تغییرات محیط پیرامون مانند رویدادهای سیاسی یا تغییرات آب و هوایی

تفاوت های شهر و روستا

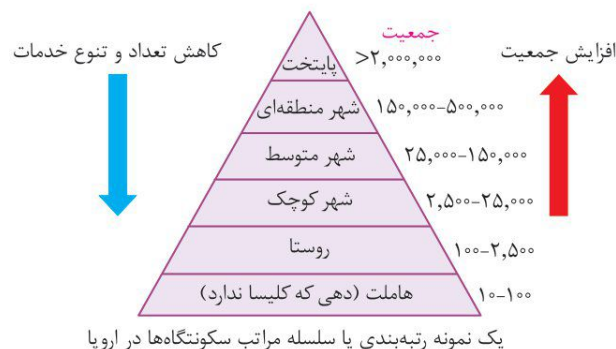
مهم ترین ملاک های تفاوت شهر و روستا:

- ۱ فعالیت اقتصادی
 - مهم ترین ملاک تفاوت شهر و روستا فعالیت های اقتصادی است.
 - در اغلب سکونتگاه های روستایی فعالیت غالب مردم عبارت است از: کشاورزی (زراعت، دامداری، جنگل داری، صید و شکار) (شهریور ۱۴۰۰)
 - در شهر مردم در بخش های صنعتی و خدماتی فعالیت می کنند.
- ۲ میزان جمعیت
 - متداول ترین ملاک تشخیص شهر و روستا ملاک جمعیتی است. اما در نواحی مختلف دنیا این ملاک متفاوت است. (دی ۹۹)
 - در برخی کشورهای اروپایی جمعیت بیش از ۲۰۰۰ نفر، شهر محسوب می شود اما در چین و هند روستاهایی با بیش از ۳۰۰۰۰ نفر وجود دارند.
- ۳ وسعت و فضای سکونت و فعالیت (خرداد ۹۹)
 - در روستاها فضاهای باز و چشم اندازهای طبیعی بیش تر و گسترده ترند.
 - در شهرها، خانه ها و فضاهای صنعتی به هم فشرده ترند و فعالیت های متنوع در فضاهای محدودتری متمرکز شده اند.
- ۴ دسترسی به خدمات و تسهیلات
 - در شهرها امکانات آموزشی، درمانی، حمل و نقل عمومی و ... متنوع و گسترده است در حالی که این خدمات و تسهیلات در روستاها کم تر و محدودتر است.
- ۵ فرهنگ و مناسبات اجتماعی
 - در روستاها جمعیت کم تر است و بیش تر افراد یکدیگر را می شناسند.
 - در روستا روابط خویشاوندی، وابستگی اجتماعی و همکاری میان آن ها بیش تر است.
 - آداب و رسوم و شیوه زندگی در شهر و روستا متفاوت است.
 - در شهرها نوگرایی بیش تر و تغییرات اجتماعی سریع تر است.

سلسله مراتب سکونتگاه ها

سلسله مراتب سکونتگاه: رتبه بندی آن ها برحسب اهمیت (خرداد و شهریور ۱۴۰۰)

- سکونتگاه ها را براساس میزان جمعیت و عملکرد (خدماتی که ارائه می کنند) طبقه بندی می کنند.
- سکونتگاه های کوچک یا کم جمعیت خدمات محدودی به ساکنان ارائه می دهند.
- در سکونتگاه های بزرگ تعداد و تنوع خدمات بسیار زیاد است.

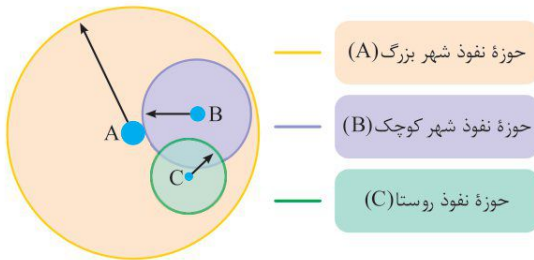
توضیح هرم:

- ۱ در قاعده هرم سکونتگاه هایی با کم ترین میزان جمعیت و کم ترین خدمات مشاهده می شود.
 - ۲ در بالای هرم جمعیت سکونتگاه بیش تر می شود و خدماتی که ارائه می دهند بیش تر و متنوع است.
- باید توجه کرد که معیارهای رتبه بندی با توجه به هدف و نوع مطالعات محققان و از جایی به جای دیگر متفاوت است.
 - معیار و تعریف شهر کوچک و بزرگ و میزان جمعیت آن در کشورهای مختلف فرق می کند.

حوزه نفوذ سکونتگاه

تعریف: به محدوده جغرافیایی که از یک سکونتگاه کالا و انواع خدمات را دریافت می‌کند و بین آن محدوده و سکونتگاه جریان کالا، خدمات و رفت و آمد افراد وجود دارد، حوزه نفوذ آن سکونتگاه می‌گویند.

- برخی از سکونتگاه‌ها حوزه نفوذ کم وسعتی دارند و ممکن است فقط به چند روستای پیرامون خود خدمات بدهند.
- برخی از شهرها حوزه نفوذ بسیار گسترده‌ای در سطح یک ناحیه یا کشور و حتی جهان دارند. مانند: تهران
- در زمینه بررسی حوزه نفوذ یک سکونتگاه به دو جنبه توجه می‌شود:

۱- **آستانه جمعیتی نفوذ:** حداقل جمعیت یک منطقه که تقاضای کالا، خدمات یا عملکردی از یک سکونتگاه دارند.

۲- **دامنه نفوذ:** بیشترین مسافتی که مردم منطقه برای دریافت کالا یا خدمات از آن سکونتگاه طی می‌کنند.

- دقت کنید؛ در مقایسه حوزه نفوذ دو سکونتگاه «مادر شهر ملی و جهان شهر» دامنه نفوذ «جهان شهر» بیشتر است؛ زیرا ساکنان نواحی پیرامون برای دریافت کالا یا خدمات، از آن سکونتگاه باید مسافت بیشتری را طی کنند. (شهریور ۱۴۰۰)

به سوی جهانی در حال شهری شدن

از جمله تغییرات فضای جغرافیایی در قرن‌های ۲۰ و ۲۱ افزایش شهر و شهرنشینی در جهان است.

شهرنشینی: افزایش نسبت جمعیت شهرهای یک کشور یا ناحیه به روستاهای آن است.

مقایسه

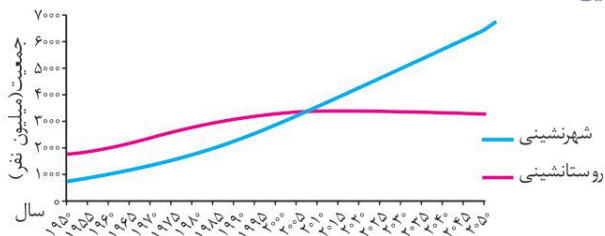
سال ۱۹۵۰ ← ۳۰ درصد جمعیت جهان شهرنشین

سال ۲۰۱۴ ← ۵۴ درصد جمعیت جهان شهرنشین

پیش‌بینی

سال ۲۰۵۰ ← ۶۶ درصد جمعیت جهان شهرنشین

نمودار مربوط به روند افزایش جمعیت شهری نسبت به جمعیت روستایی

- سطوح شهرنشینی و افزایش آن در نواحی مختلف جهان، متفاوت است.
- سرعت گسترش شهرنشینی در آسیا و آفریقا بیش‌تر از سایر نواحی جهان است:

آ) میزان رشد سالیانه شهرنشینی در سایر نواحی جهان ← ۰/۴ درصد

ب) میزان رشد سالیانه شهرنشینی در آسیا و آفریقا ← ۱/۵ درصد

دلایل رشد شهرنشینی در کشورهای آسیایی و آفریقایی:

صنعتی شدن و توسعه کارخانه‌ها و رشد بخش خدمات و ورود این کشورها (آسیایی و آفریقایی) به تجارت جهانی و به دنبال آن مهاجرت فزاینده روستاییان به شهرها به منظور اشتغال و دستمزد بیش‌تر.

افزایش شهرهای میلیونی

- از مهم‌ترین پدیده‌های مربوط به تغییرات الگوی شهرنشینی در جهان افزایش شهرهای میلیونی است.

در سال ۱۹۵۰، دو شهر لندن و نیویورک بیش از ۸ میلیون نفر جمعیت داشتند.

در سال ۱۹۹۰، ده شهر با بیش از ۱۰ میلیون نفر در جهان وجود داشت.

امروزه تعداد شهرهای بالای ده میلیون نفر به ۲۸ شهر رسیده است.

تغییر دیگر، تغییر الگوی مکانی شهرهای با بیش از ۵ و ۱۰ میلیون نفر در جهان است.

- تا چند دهه پیش چنین شهرهایی فقط در نیمکره شمالی و در آمریکای شمالی، اروپا و ژاپن وجود داشت اما امروزه آسیا، آمریکای لاتین و آفریقا با رشد میلیونی و پر جمعیت روبه‌رو شده‌اند.

از مادرشهر تا زنجیره کلان شهرها (مگالاپلیس)

مادرشهر (متروپل): بزرگ‌ترین و مهم‌ترین شهر یک ناحیه، استان یا یک کشور است.

ویژگی‌های مادرشهر

- ۱ این شهر ممکن است پایتخت یا شهر اصلی یک ناحیه باشد که مرکز حکومتی، مذهبی، تجاری و ... است و از این جنبه‌ها بر سایر سکونتگاه‌ها برتری دارد.
 - ۲ برای حداقل جمعیت مادرشهر، ارقام مختلفی را ذکر کرده‌اند و در این مورد توافقی وجود ندارد.
 - ۳ معمولاً به مادرشهر، کلان شهر نیز گفته می‌شود.
 - ۴ برخی معتقدند کلان شهر ترجمه و معادل واژه مگاسیتی (megacity) است و به شهرهایی با بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت اطلاق می‌شود.
 - ۵ در ایران به مادرشهرهایی که بیش از ۱ میلیون نفر جمعیت داشته باشند (مانند تهران، مشهد، اصفهان، کرج، قم و ...) کلان شهر گفته می‌شود.
- تعریف** به بخش‌های پیرامونی یک شهر حومه می‌گویند.

دلایل شکل‌گیری حومه‌ها

با افزایش شهرنشینی و گسترش حمل و نقل و وسایل ارتباطی، به تدریج حومه‌ها در اطراف شهرها، به ویژه شهرهای بزرگ و پر جمعیت شکل گرفتند. (شهریور ۱۴۰۰)

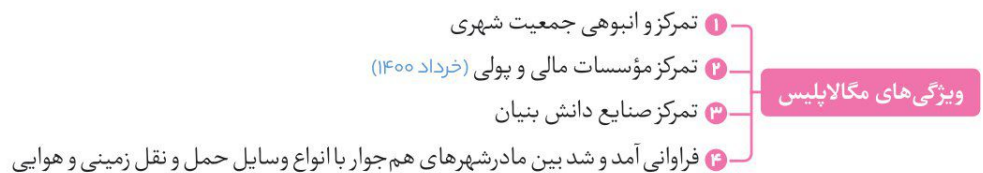
- حومه‌نشینان برای خرید یا کار و یا استفاده از خدمات به شهرها رفت و آمد می‌کنند.

- با افزایش جمعیت مادرشهرها و گسترش حومه‌های آن‌ها به تدریج منطقه مادرشهری به وجود می‌آید.
 - در پیرامون برخی از مادرشهرها، شهرها و شهرک‌های اقماری پدید آمده‌اند.
- جهان‌شهر:** برخی از شهرها به سبب نقش آن‌ها در اقتصاد و تجارت جهانی، حوزه نفوذ بسیار وسیعی در سطح جهان دارند و به آن‌ها جهان‌شهر گفته می‌شود. (شهریور ۹۹)

مگالاپلیس: در برخی از بخش‌های جهان در نتیجه گسترش فوق‌العاده زیاد دو یا چند مادرشهر در امتداد مسیرهای ارتباطی و حمل و نقل، زنجیره‌ای از مادرشهرها یا کلان شهرها پدید آمده‌اند که به آن‌ها مگالاپلیس گفته می‌شود.

- در مگالاپلیس، حومه‌ها و شهرک‌های اقماری یک مادرشهر به حومه‌ها و شهرک‌های مادرشهر دیگر پیوند می‌خورد.
- برخی، مگالاپلیس را منطقه ابر شهری نامیده‌اند.

اشکال مگالاپلیس:

• معمولاً در امتداد راه‌های ارتباطی شکل خطی، کریدوری و برخی نیز شکل خوشه‌ای و کهکشانی دارند. (شهریور ۱۴۰۰)

تغییر در روستانشینی و سکونتگاه‌های روستایی

۳/۴ میلیارد نفر از مردم جهان در روستاها زندگی می‌کنند. تنها در دو کشور چین و هند بیش از یک میلیارد نفر روستانشین‌اند.

مهاجرت از روستاها به شهرها

• از مهم‌ترین عوامل تغییر در کاهش روستانشینی و افزایش شهرنشینی، «مهاجرت از روستا به شهر» است. برخی از عواملی که باعث مهاجرت مردم از روستا به شهر می‌شود و موجب می‌شود شهر مانند آهن‌ریا جمعیت را جذب کند، را در جدول بعد می‌بینید:

عوامل دافعه از روستا	عوامل جاذبه در شهرها
۱. چرای بیش از حد دام‌ها	۱. فروشگاه‌ها
۲. فرسایش خاک	۲. بیمارستان‌ها
۳. کمبود فرصت شغلی	۳. دانشگاه
۴. خشکسالی	۴. کارخانه‌ها
۵. درآمد کم	۵. دستمزد بیش‌تر
۶. زمین کم، فقر، بازده کم محصول	۶. اوقات فراغت
۷. استفاده از ماشین‌آلات به جای انسان	
۸. کمبود خدمات رفاهی، آموزش و بهداشت	

روستانشینی در اروپا و آمریکای شمالی

- در سده نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم به دنبال توسعه صنایع کارخانه‌ای مهاجرت از روستا به شهرها رخ داد.
- مهاجرت تدریجی و طولانی مدت و همگام با تحولات صنعتی شدن صورت گرفته است.
- در برخی از روستاها شهرنشینان به سرمایه‌گذاری و خرید زمین‌های کشاورزی به منظور ایجاد کشت تجاری اقدام کردند در نتیجه آن روستانشینی کاهش یافت.
- برخی از روستاها به علت گسترش شهرها به حومه‌های شهری تبدیل شدند.

روستانشینی در آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین

- مهاجرت فزاینده از روستا به شهر
- این مهاجرت‌ها با توسعه صنعتی همگام نبود.
- رشد شهرنشینی در این نواحی طی دوره‌های زمانی کوتاه‌تر و سریع‌تر از رشد صنعتی رخ داد و شهرها از نظر امکانات و تسهیلات آمادگی لازم برای ورود مهاجران روستایی را نداشتند.

تغییرات کالبدی و عملکردی در روستاها

- با بروز تحولات صنعتی و ورود کشورها به عصر نوسازی (مدرنیزاسیون)، نفوذ شهرها و شهرگرایی در روستاها افزایش یافت.
- **شهرگرایی:** روندی اقتصادی-اجتماعی است که طی آن شیوه‌های زندگی، رفتار و عملکردها، ارزش‌ها و مظاهر شهری در روستاها و بین روستانشینان رواج می‌یابد.
- با فراهم شدن امکانات و تجهیزاتی چون آب و برق و راه‌سازی، استفاده از ماشین‌آلات کشاورزی و مصالح ساختمانی و تجهیزات شهری، تغییرات قابل ملاحظه‌ای در چهره و کالبد روستا نسبت به گذشته پدید آمد.
- میزان تغییرات از ناحیه‌ای به ناحیه دیگر متفاوت است.
- در بیش تر روستاها فعالیت غالب، زراعت است. (شهریور ۱۴۰۰)
- علاوه بر زراعت روستاهایی، نقش صیادی، گردشگری و صنعتی که در آن صنایع کوچک تبدیلی یا خانگی رونق دارند پدید آمده است.

روابط شهر و روستا

روستا	شهر
مواد اولیه و محصولات کشاورزی نیروی کار ساده، خدمات فراغتی صنایع دستی	کالاهای کارخانه‌ای، نیروی انسانی ماهر و متخصص، خدمات آموزشی، درمانی، رفاهی، مالی و فناوری اطلاعات

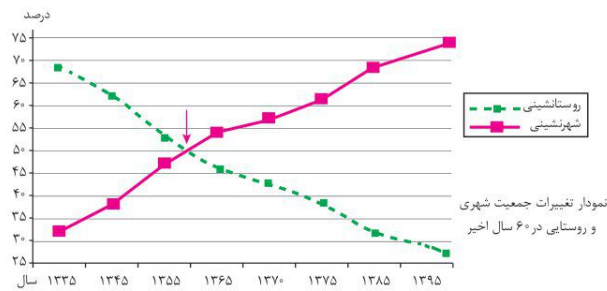
- نوع و چگونگی روابط شهر و روستا در زمان‌های مختلف و در نواحی مختلف جهان متفاوت بوده است.
- روابط شهر و روستا را می‌توان از جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مطالعه کرد.
- طبق نظر جغرافی‌دان‌ها، شهر محل انباشت سرمایه، تولید کالاهای کارخانه‌ای و تمرکز اقتصادی است و مبادله‌ای نابرابر بین شهر و روستا جریان دارد.

تغییرات جمعیت شهری و روستایی در ایران

راه‌های افزایش جمعیت شهری در ایران

- ۱ افزایش طبیعی جمعیت شهرها یعنی رشد موالید نسبت به مرگ و میر
 - ۲ مهاجرت روستاییان به شهرها
 - ۳ افزایش جمعیت برخی روستاها و تبدیل شدن آن‌ها به نقاط شهری یا ادغام روستاها در بافت شهری
- روستاهایی که جمعیت آن‌ها به ۱۰ هزار نفر برسد با موافقت وزارت کشور، شهر اعلام شده‌اند و در آن‌ها شهرداری تأسیس شده است. (خرداد ۹۸)

شهرنشینی کند

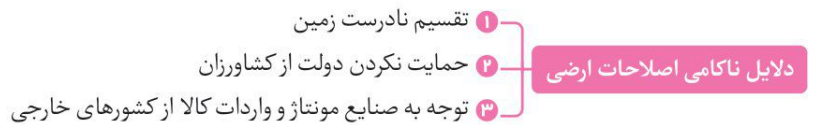
تا سال ۱۳۳۵ مهاجرت از روستاها به شهرها به گندی صورت می‌گرفت و محصولات کشاورزی بخش عمده تولیدات داخلی را تشکیل می‌داد. (شهریور ۱۴۰۰)

شهرنشینی سریع

- از سال ۱۳۳۵ روند شهرنشینی در ایران سرعت گرفت که مهم‌ترین علل آن عبارت است از:
 - ۱ متکی بودن به درآمد حاصل از فروش نفت سبب ذخیره شدن درآمد آن در دست دولت شد که دولت‌ها با استفاده از درآمد نفتی، بیش‌ترین سرمایه‌گذاری‌ها توسعه کارخانه‌ها و تجهیزات و زیرساخت‌ها را به شهرها اختصاص دادند.
 - ۲ از سال ۱۳۴۱ اصلاحات ارضی در روستاها انجام گرفت.

اصلاحات ارضی: تغییر قوانین مالکیت زمین و توزیع مجدد آن به نفع کشاورزان

- اصلاحات ارضی در سه مرحله با سلب مالکیت مالکان بزرگ و واگذاری زمین به دهقانان خرده‌پا انجام گرفت.

نتیجه این ناکامی ← مهاجرت روستاییان به شهر

- از موضوعات شهرنشینی در ایران، تبدیل تهران به مادرشهر ملی بود.
- با مهاجرت گسترده مردم سراسر کشور، جمعیت تهران به طور مداوم به شدت افزایش یافت و رفته‌رفته، فاصله زیادی با سایر شهرها پیدا کرد.
- جمعیت تهران همواره بیش از دو برابر دومین شهر پرجمعیت ایران یعنی مشهد است.
- پس از انقلاب اسلامی مهاجرت از روستا به شهر و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ ادامه یافت.
- پس از انقلاب تعداد زیادی از روستاهای پرجمعیت به شهر تبدیل شدند یا در بافت شهرهای هم‌جوار ادغام گردیدند.
- در سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۹۵ علاوه بر تهران ۷ شهر با بیش از یک میلیون نفر جمعیت به کلان‌شهر تبدیل شدند.
- رشد شهرهای بزرگ و کوچک و شهرک‌های اقماری در اطراف تهران، این شهر را به یک منطقه کلان‌شهری بزرگ تبدیل کرد.

یادداشت:

سؤالات تشریحی

درس اول: شهرها و روستاها

برای مشاهده ۲۵ دقیقه
فیلم آموزشی شب امتحان
اسکن کنید

الف درست یا نادرست

۱. انتخاب مکان مناسب برای استقرار و سکونت جمعیت به عوامل طبیعی، وابسته است. (خرداد ۹۸، دی و خرداد ۹۹ خارج از کشور، خرداد ۱۴۰۰)
۲. در قاعدهٔ هرم و ردیف‌های پایین، سکونتگاه‌هایی با بیش‌ترین میزان جمعیت قرار می‌گیرند. (خرداد ۱۴۰۰)
۳. تنوع عملکرد سکونتگاه‌ها سبب تغییر جایگاه آن‌ها در رتبه‌بندی برحسب اهمیت می‌شود. (خرداد ۱۴۰۰)
۴. یکی از مهم‌ترین تغییرات فضای جغرافیایی در قرن ۲۰ و ۲۱ افزایش شهر و شهرنشینی در جهان است. (خرداد ۹۸ خارج از کشور)
۵. سرعت گسترش شهرنشینی در آسیا و آفریقا بیشتر از سایر نواحی جهان است. (شهریور ۱۴۰۰)
۶. مردم برحسب نیاز، هستهٔ اولیه یک سکونتگاه را برای زندگی انتخاب می‌کنند. (دی ۱۴۰۰)
۷. در روستاهایی با جمعیت کم‌تر، دسترسی به خدمات و تسهیلات محدودتر است. (خرداد ۹۸)
۸. دسترسی به بازارهای محلی، از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری هستهٔ اولیه روستاها و شهرهای کشورمان بوده است. (دی ۱۴۰۰)
۹. روستاهایی که جمعیت آن‌ها به حد معین رسیده، با موافقت وزارت کشور شهر اعلام شده و در آن‌ها شهرداری تأسیس می‌شود. (دی ۹۹)
۱۰. هستهٔ اولیه یک سکونتگاه مقرو موقعت آن را شامل می‌شود. (خرداد ۹۸)
۱۱. رشد سالیانه شهرنشینی در سایر نواحی جهان ۱/۵ درصد است و در آسیا و آفریقا این رشد به ۴/۰ درصد در سال می‌رسد. (دی ۹۹ خارج از کشور)
۱۲. معیارهای رتبه‌بندی با توجه به اهداف و نوع مطالعات محققان، از جایی به جای دیگر متفاوت است. (دی ۹۹ خارج از کشور)
۱۳. در سال ۱۹۹۰ ده شهر با بیش از ۱۰ میلیون نفر در جهان وجود داشت و امروزه تعداد این شهرها به ۲۸ شهر رسیده است. (دی ۹۸ و شهریور ۹۷)
۱۴. برخی معتقدند کلان شهر ترجمه و معادل واژه مگاسیتی (megacity) است و به شهرهای با بیش از ۱ میلیون نفر جمعیت اطلاق می‌شود. (دی ۹۸ و شهریور ۹۷)
۱۵. در شهرها نوگرایی بیش‌تر و تغییرات اجتماعی آرام‌تر است. (دی ۹۸ و شهریور ۹۷)
۱۶. شهر محل انباشت سرمایه، تولید کالاهای کارخانه‌ای و تمرکز اقتصادی است و مبادله‌ای برابر بین شهر و روستا جریان دارد. (دی ۹۸)
۱۷. اصلاحات ارضی در یک مرحله با سلب مالکیت مالکان بزرگ و واگذاری زمین به دهقانان خرده‌پا انجام گرفت. (دی ۹۸)
۱۸. در نتیجه اصلاحات ارضی در ایران شرایط انهدام کشاورزی در نتیجه مهاجرت به روستاها را شدت داد. (دی ۹۸)

ب جای خالی

۱۹. در انتخاب مکان برای استقرار و سکونت جمعیت، عوامل بیش‌ترین نقش را داشته‌اند. (خرداد ۹۹)
۲۰. مهم‌ترین ملاک تفاوت شهر و روستا آن‌ها است. (شهریور ۹۸ خارج از کشور)
۲۱. دهی که کلیسا ندارد گفته می‌شود.
۲۲. سلسله مراتب سکونتگاه‌ها یعنی آن‌ها برحسب اهمیت .
۲۳. فعالیت کشاورزی غالب در بیش‌تر روستاها است. (شهریور ۱۴۰۰)
۲۴. جایگاه یک سکونتگاه در سطح ناحیه، مفهوم را بیان می‌کند. (خرداد ۹۸ و ۹۹ خارج از کشور، دی ۱۴۰۰)
۲۵. در رتبه‌بندی سکونتگاه‌های ایران برحسب اهمیت، روستاها در هرم قرار می‌گیرند. (دی ۹۹)
۲۶. در سال ۱۹۵۰ میلادی دو شهر و بیش‌تر از ۸ میلیون نفر جمعیت داشتند.

۲۷. بر اساس سلسله مراتب سکونتگاه‌ها، آن‌ها را بر اساس میزان جمعیت و طبقه‌بندی می‌کنند. (شهریور ۹۸ و خرداد ۹۹ خارج از کشور)
۲۸. به بخش‌های پیرامونی یک شهر می‌گویند.
۲۹. برخی مگالاپلیس را منطقه نامیده‌اند. (خرداد ۹۸ خارج از کشور)
۳۰. تنها در دو کشور و بیش از یک میلیارد نفر روستانشین‌اند. (دی ۹۷)
۳۱. از مهم‌ترین عوامل تغییر در کاهش روستانشینی و افزایش شهرنشینی است.
۳۲. با بروز و ورود کشورها به عصر نفوذ شهرها و شهرگرایی در روستاها افزایش یافت.

کمانکی

ج

۳۳. متداول‌ترین ملاک تشخیص شهر و روستا (فعالیت اقتصادی - میزان جمعیت) است. (خرداد و شهریور ۹۸ خارج از کشور، دی و شهریور ۹۹)
۳۴. مکان اصلی و دقیق یک سکونتگاه و محل استقرار آن روی زمین (مقر - موقعیت) است. (شهریور ۹۹)
۳۵. به وضعیت یک سکونتگاه نسبت به پدیده‌های پیرامون خود (مقر - موقعیت) گفته می‌شود.
۳۶. سرعت گسترش شهرنشینی در قاره (اروپا - آسیا) بیش‌تر از سایر نواحی است. (شهریور ۹۹)
۳۷. دسترسی به خدمات و تسهیلات در شهرها (گسترده‌تر - محدودتر) از روستاها است.
۳۸. به شهرهایی که به سبب نقش مهم آن‌ها در اقتصاد و تجارت جهانی، حوزه نفوذ بسیار وسیعی دارند، (جهان‌شهر - کلان‌شهر) می‌گویند. (شهریور ۹۹)
۳۹. سلسله مراتب سکونتگاه‌ها به معنای رتبه‌بندی آن‌ها برحسب (میزان جمعیت - اهمیت) است. (شهریور ۱۴۰۰)
۴۰. روند اقتصادی و اجتماعی که طی آن شیوه‌های زندگی روستانشینان تغییر می‌کند (شهرنشینی - شهرگرایی) نامیده می‌شود. (دی ۱۴۰۰)
۴۱. حداقل جمعیت یک منطقه که تقاضای کالا، خدمات یا عملکردی از یک سکونتگاه دارند، (آستانه جمعیتی نفوذ - دامنه نفوذ) نامیده می‌شود. (شهریور ۹۸ خارج از کشور)
۴۲. معمولاً به مادرشهر (کلان‌شهر - مگالاپلیس) می‌گویند. (دی ۹۹ خارج از کشور)

چهارگزینه‌ای

د

۴۳. همه موارد از مهم‌ترین پدیده‌های مربوط به تغییرات الگوی شهرنشینی در جهان به شمار می‌آیند به جز: (خرداد ۱۴۰۰)
- (۱) افزایش شهرهای میلیونی
(۲) تغییر الگوی مکانی شهرهای میلیونی
(۳) تغییر ساختمان سنی جمعیت کلان‌شهرها
(۴) اختلاف قابل توجه میان سطح شهرنشینی کشورهای جهان
۴۴. کدام عبارت دلیل مناسبی برای جمله زیر است؟ (دی ۹۹)
- «امروزه نفوذ شهرها و شهرگرایی در روستاها، افزایش یافته است.»
- (۱) گسترش مظاهر شهری
(۲) بروز تحولات صنعتی
(۳) دسترسی به خطوط ریلی
(۴) تغییر شیوه‌های زندگی
۴۵. در کدام قاره، سرعت گسترش شهرنشینی کمتر است؟ (دی ۹۹ خارج از کشور، دی ۱۴۰۰)
- (۱) آسیا
(۲) آفریقا
(۳) استرالیا
(۴) آمریکای لاتین
۴۶. کدام مورد از ویژگی‌های «دوره شهرنشینی‌گند» در کشورمان بوده است؟ (شهریور ۱۴۰۰)
- (۱) کاهش مولید نسبت به مرگ و میر
(۲) افزایش تولید محصولات کشاورزی
(۳) ادغام روستاها در بافت شهری
(۴) وابستگی بودجه کشور به درآمد حاصل از نفت
۴۷. مهم‌ترین پدیده‌های مربوط به تغییرات الگوی شهرنشینی در جهان کدام است؟ (خرداد ۹۸)
- (۱) افزایش شهرهای چند میلیونی
(۲) مگالاپلیس
(۳) حومه‌نشینی
(۴) دامنه نفوذ

۴۸. در سکونت‌گزینی انسان‌ها کنار رودها کدام مورد نقش چندانی نداشته است؟

- (۱) آب فراوان (۲) آب و هوای ملایم (۳) خاک حاصلخیز (۴) شیب ملایم

۴۹. در شهرها وسعت و فضای سکونت و فعالیت چگونه است؟

- (۱) فضای خانه‌ها فشرده‌تر و فعالیت متنوع در فضاهای محدودتری متراکم است.
 (۲) فضای خانه‌ها وسیع‌تر ولی فعالیت‌های صنعتی در فضای محدودتری است.
 (۳) فعالیت‌های صنعتی در فضای وسیع‌تر ولی فضای خانه‌ها فشرده‌تر است.
 (۴) فضاهای خانه‌ها و نواحی صنعتی وسیع و فعالیت‌ها در سطح شهر گسترش یافته است.

ه برقراری ارتباط

۵۰. هریک از موارد سمت راست با کدام یک از گزینه‌ها در سمت چپ مرتبط است؟ (دو مورد در سمت چپ اضافی است.)

الف. حومه	۱. مادرشهرهایی با بیش از ۱ میلیون نفر جمعیت
ب. روستا	۲. محل زندگی ۳/۴ میلیارد نفر از مردم جهان
ج. مگالاپلیس	۳. محل انباشت سرمایه، تولید کالاها
د. شهر	۴. افزایش شهرنشینی و حمل و نقل و وسایل ارتباطی
ه. کلان‌شهر	
و. جهان‌شهر	

و اصطلاحات و تعاریف

(خرداد ۹۹ خارج از کشور)

۵۱. هسته اولیه

۵۲. حوزه نفوذ

۵۳. دامنه نفوذ

۵۴. مگالاپلیس

۵۵. شهرگرایی

۵۶. اصلاحات ارضی

ز پاسخ کوتاه

(دی و شهریور ۱۴۰۰)

۵۷. دو مورد از عوامل مؤثر در شکل‌گیری حومه‌ها در اطراف شهرها را نام ببرید.

(شهریور ۹۸ خارج از کشور، دی ۹۸)

۵۸. با توجه به تفاوت‌های شهر و روستا فرهنگ و مناسبات اجتماعی در شهرها چگونه است؟

۵۹. منظور از مقر چیست؟

۶۰. دو مورد از عوامل طبیعی را که سبب به خطر افتادن حیات یک سکونتگاه می‌شود، نام ببرید.

۶۱. انواع حومه‌ها را نام ببرید.

(شهریور ۱۴۰۰)

۶۲. مگالاپلیس‌ها معمولاً در امتداد راه‌های ارتباطی چه اشکالی یافته‌اند؟

۶۳. نمونه‌هایی از اولین مگالاپلیس‌های جهان را نام ببرید.

۶۴. علاوه بر تهران کشورمان دارای چند کلان‌شهر است؟

۶۵. روابط شهر و روستا را از کدام جنبه‌ها می‌توان مطالعه کرد؟

۶۶. به جز عوامل طبیعی چه عوامل دیگری در پدید آمدن یک سکونتگاه نقش دارند؟ (شهریور ۹۹)
۶۷. در سکونت‌گزینی انسان‌ها در کنار رودهایی چون دجله و فرات کدام عوامل نقش مهمی داشته است؟ (خرداد ۹۸)
۶۸. چهار مورد از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری هسته اولیه روستاها و شهرهای ایران را نام ببرید؟ (خرداد ۹۹، دی ۱۴۰۰)
۶۹. عوامل مؤثر در گسترش و آبادانی یک سکونتگاه را بنویسید؟ (۴ مورد) (شهریور ۹۸، خارج از کشور)
۷۰. مهم‌ترین ملاک‌های تفاوت شهر و روستا را بنویسید. (دی ۹۹، خارج از کشور، خرداد ۹۹)
۷۱. مهم‌ترین تفاوت‌های شهر و روستا از نظر فرهنگ و مناسبات اجتماعی را بنویسید. (شهریور ۹۹)
۷۲. وضعیت شهرهای با بیش از ۵ و ۱۰ میلیون نفر در نواحی مختلف جهان چگونه است؟
۷۳. جهان شهر را تعریف کنید. (خرداد ۹۸ و ۹۹، خارج از کشور)
۷۴. دلایل رشد سریع شهرنشینی در آسیا و آفریقا را بنویسید. (دی ۹۸)
۷۵. با مقایسه حوزه نفوذ دو سکونتگاه مادرشهر ملی و جهان شهر، دامنه نفوذ کدام یک گسترده‌تر است؟ (شهریور ۱۴۰۰)
۷۶. سه مورد از ویژگی‌های مناطق ابرشهری (مگالاپلیس) را نام ببرید؟ (خرداد ۱۴۰۰)
۷۷. عوامل جاذبه و دافعه شهر و روستا کدام‌اند؟
۷۸. روند شهرنشینی در کشورهای اروپایی و آمریکای شمالی در سده نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم را توضیح دهید.
۷۹. روند شهرنشینی کشورهای آسیایی، آفریقایی و آمریکای لاتین را در دوره صنعتی توضیح دهید.
۸۰. عملکرد روستاها با بروز شهرگرایی دچار چه تغییراتی شده است؟
۸۱. دلایل افزایش جمعیت شهری در کشورمان را بنویسید. (دی ۱۴۰۰)
۸۲. مهم‌ترین علل شهرنشینی سریع در کشورمان را بنویسید.
۸۳. چرا اصلاحات ارضی در ایران موفقیت‌آمیز نبوده است؟ (شهریور ۹۹، دی ۹۷)
۸۴. چرا جمعیت شهر تهران همواره بیش از دو برابر دومین شهر پرجمعیت ایران می‌باشد؟ (دی ۹۹)
۸۵. همواره میان شهر و روستا چه مبادلاتی وجود داشته است؟
۸۶. چرا مادرشهر (الف) نسبت به سایر سکونتگاه‌ها در استان ترسیم شده، برتری دارد؟ (دی ۹۹)

الف

یادداشت:

شهرها و روستاها

 درس
۱

- ۱ | نادرست، عوامل طبیعی نقش مهمی دارند اما تنها عامل نیست.
- ۲ | نادرست، در قاعده هرم کم‌ترین جمعیت به چشم می‌خورد.
- ۳ | درست، تنوع در عملکرد سکونتگاه‌ها سبب تغییر جایگاه آن‌ها می‌شود.
- ۴ | درست، در قرن ۲۰ و ۲۱ افزایش شهر و شهرنشینی به چشم می‌خورد.
- ۵ | درست، گسترش شهرها در آسیا و آفریقا بیش‌تر از جاهای دیگر می‌باشد.
- ۶ | درست، مردم با توجه به نیازهای خود، هسته اولیه سکونتگاه‌ها را پدید می‌آورند.
- ۷ | درست، در روستای کم‌جمعیت تسهیلات نیز محدودتر است.
- ۸ | درست، دسترسی به بازارهای محلی از عوامل شکل‌گیری سکونتگاه‌ها است.
- ۹ | درست، در ایران با موافقت وزارت کشور، شهر ایجاد می‌شود.
- ۱۰ | نادرست، هسته اولیه یک سکونتگاه مقرر آن است.
- ۱۱ | نادرست، در آسیا و آفریقا ۱/۵ درصد است.
- ۱۲ | درست، معیارهای رتبه‌بندی با توجه به اهداف و نوع مطالعات محققان از جایی به جای دیگر متفاوت است.
- ۱۳ | درست، در سال ۱۹۹۰ ده‌شهر و امروز ۲۸ شهر بالای ۱۰ میلیون نفر داریم.
- ۱۴ | نادرست، به شهرهای بالای ۱۰ میلیون نفر کلان‌شهر می‌گویند.
- ۱۵ | نادرست، در شهرها تغییرات اجتماعی سریع‌تر است.
- ۱۶ | نادرست، مبادله‌ای نابرابر بین شهر و روستا جریان دارد.
- ۱۷ | نادرست، اصلاحات ارضی در سه مرحله انجام شد.
- ۱۸ | نادرست، در اصلاحات ارضی مهاجرت از روستا به شهر شدت گرفت.
- ۱۹ | طبیعی
- ۲۰ | فعالیت اقتصادی
- ۲۱ | هاملت
- ۲۲ | رتبه‌بندی
- ۲۳ | زراعت
- ۲۴ | موقعیت
- ۲۵ | قاعده
- ۲۶ | لندن - نیویورک
- ۲۷ | عملکرد
- ۲۸ | حومه
- ۲۹ | ابرشهری
- ۳۰ | چین - هند
- ۳۱ | مهاجرت
- ۳۲ | تحولات صنعتی - نوسازی
- ۳۳ | میزان جمعیت
- ۳۴ | مقر
- ۳۵ | موقعیت
- ۳۶ | آسیا
- ۳۷ | گسترده‌تر
- ۳۸ | جهان شهر
- ۳۹ | اهمیت
- ۴۰ | شهرگرایی
- ۴۱ | آستانه جمعیتی نفوذ
- ۴۲ | کلان شهر
- ۴۳ | گزینه ۳
- ۴۴ | گزینه ۲
- ۴۵ | گزینه ۳
- ۴۶ | گزینه ۲
- ۴۷ | گزینه ۱
- ۴۸ | گزینه ۴
- ۴۹ | گزینه ۱
- ۵۰ | ه (۱) ب (۲) د (۳) الف (۴)
- ۵۱ | مکانی است که مردم برحسب نیاز، آن را برای زندگی انتخاب کرده و به اشغال در آورده‌اند و بعدها شهر یا روستا از آن محل گسترش یافته است.

- ۵۲ | محدوده جغرافیایی که از یک سکونتگاه کالا و انواع خدمات را دریافت می‌کند و بین آن محدوده و سکونتگاه جریان کالا، خدمات و رفت و آمد افراد وجود دارد.
- ۵۳ | بیش‌ترین مسافتی که مردم منطقه برای دریافت کالا یا خدمات از آن سکونتگاه طی می‌کنند.
- ۵۴ | در برخی از بخش‌های جهان، در نتیجه گسترش فوق‌العاده زیاد دو یا چند مادرشهر در امتداد مسیرهای ارتباطی و حمل و نقل، زنجیره‌ای از مادرشهرها یا کلان‌شهرها پدید می‌آیند که به آن‌ها مگالاپلیس گفته می‌شود.
- ۵۵ | روندی اقتصادی - اجتماعی است که طی آن شیوه‌های زندگی، رفتار و عملکردها، ارزش‌ها و مظاهر شهری در روستاها و بین روستانشینان رواج می‌یابد.
- ۵۶ | تغییر قوانین مالکیت زمین و توزیع مجدد آن به نفع کشاورزان
- ۵۷ | گسترش حمل و نقل و وسایل ارتباطی و افزایش شهرنشینی
- ۵۸ | نوگرایی بیش‌تر و تغییرات اجتماعی سریع‌تر
- ۵۹ | مکان اصلی و دقیق یک سکونتگاه و محل استقرار آن روی زمین
- ۶۰ | کوه آتشفشان - غسل فعال
- ۶۱ | خوابگاهی، صنعتی، فقیرنشین، مرفه نشین
- ۶۲ | خطی، کریدوری، خوشه‌ای، کهکشانی
- ۶۳ | شمال شرق ایالات متحده آمریکا (بوستن تا واشنگتن) - ژاپن (توکیو - یوکوهاما)
- ۶۴ | ۷ کلان‌شهر
- ۶۵ | اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی
- ۶۶ | سیاسی و تصمیمات حکومتی، دسترسی به راه‌های تجاری و عوامل دفاعی و نظامی
- ۶۷ | آب فراوان، آب و هوای ملایم و خاک حاصلخیز جلگه‌ها
- ۶۸ | دسترسی به آب، قلعه‌های دفاعی، بازارهای محلی و قرار گرفتن در تقاطع راه‌ها
- ۶۹ | دسترسی یک شهر به دریا یا شبکه خط آهن در یک منطقه، نزدیک بودن شهر به روستاهای پر جمعیت مجاور و یا منابع معدنی در جذب نیروی کار و توسعه صنایع آن شهر
- ۷۰ | فعالیت اقتصادی - میزان جمعیت - وسعت و فضای سکونت و فعالیت - دسترسی به خدمات و تسهیلات - فرهنگ و مناسبات اجتماعی
- ۷۱ | در روستاها چون جمعیت کم‌تر است، بیش‌تر افراد یکدیگر را می‌شناسند و روابط خویشاوندی، وابستگی اجتماعی و همکاری میان آن‌ها بیش‌تر است. آداب و رسوم و شیوه زندگی در شهر و روستا متفاوت است. در شهرها نوگرایی بیش‌تر و تغییرات اجتماعی سریع‌تر است.
- ۷۲ | تا چند دهه پیش چنین شهرهایی فقط در نیمکره شمالی، اروپا و ژاپن وجود داشتند. اما امروزه آسیا، آمریکای لاتین و آفریقا با رشد شهرهای میلیونی و پرجمعیت روبه‌رو شده‌اند.
- ۷۳ | برخی از شهرها به سبب نقش مهم آن‌ها در اقتصاد و تجارت جهانی، حوزه نفوذ بسیار وسیعی در جهان دارند و به آن‌ها جهان‌شهر گفته می‌شود.

مدیریت شهر و روستا

درس ۲

- ۸۷ | درست، متأسفانه گروهی از فعالان اقتصادی بخش غیررسمی شهرها، کودکان کار می‌باشند.
- ۸۸ | نادرست، در نواحی حاشیه‌نشین و زاغه‌نشین، میزان جرائم و بزهکاری و انحرافات اجتماعی زیاد است.
- ۸۹ | نادرست، در برنامه‌ریزی و اداره شهر باید به مشاغل غیررسمی توجه کرد.
- ۹۰ | نادرست، زاغه‌نشینی نوعی اسکان غیررسمی است.
- ۹۱ | نادرست، این گزارش به این معنا نمی‌باشد که همه شهرنشینان در جهان از سطح زندگی بالایی برخوردار می‌باشند.
- ۹۲ | درست، به طور کلی فضای شهرها می‌توانند در پیش‌گیری از وقوع جرم و یا جرم‌خیزی نقش دارند.
- ۹۳ | درست، شهرنشینی می‌تواند بر منابع مختلف از جمله آب و خاک و مصرف انرژی فشار وارد نماید.
- ۹۴ | نادرست، مهم‌ترین رکن پایداری شهرها به حداقل رساندن آلودگی و تخریب محیط زیست است.
- ۹۵ | درست، شهرها دارای پویایی می‌باشند و انسان‌ها نیز ذاتاً زیباپسند می‌باشند.
- ۹۶ | نادرست، معماری و طراحی شهر با تبار فرهنگ و هویت شهروندان است.
- ۹۷ | درست، همه شهرها از نظر پایداری حد و حصر و نقطه انتهایی ندارند.
- ۹۸ | نادرست، میزان وسعت هر کاربری یا عملکرد را نسبت به مساحت کل شهر محاسبه می‌کنند.
- ۹۹ | نادرست، سرانه استاندارد و قابل قبول برای هر نوع کاربری در نواحی مختلف متفاوت است.
- ۱۰۰ | نادرست، در بسیاری از نواحی روستایی جهان میزان فقر بیش‌تر از نواحی شهری است.
- ۱۰۱ | نادرست، شغل غالب روستاییان کشاورزی است.
- ۱۰۲ | نادرست، تهیه و اجرای طرح هادی روستایی از وظایف مهم بنیاد مسکن انقلاب اسلامی است.
- ۱۰۳ | درست، آمایش سرزمین به معنای تنظیم رابطه انسان، فضای جغرافیایی و فعالیت آن‌ها است.
- ۱۰۴ | غیررسمی
- ۱۰۵ | انحرافات اجتماعی (وندالیسم شهر)
- ۱۰۶ | شهر پایدار | ۱۰۷ | مساحت
- ۱۰۸ | رفاهی | ۱۰۹ | محیط زیست
- ۱۱۰ | فقر روستایی | ۱۱۱ | اقتصادی - اجتماعی
- ۱۱۲ | کشور | ۱۱۳ | جهاد سازندگی
- ۱۱۴ | فضایی | ۱۱۵ | جمعیت
- ۱۱۶ | موقتی | ۱۱۷ | شهری
- ۱۱۸ | شهر | ۱۱۹ | مساحت
- ۱۲۰ | متفاوت | ۱۲۱ | زیادی
- ۱۲۲ | افزایش | ۱۲۳ | گزینه ۳

- ۷۴ | مهاجرت فزاینده روستاییان به شهرها، صنعتی شدن و توسعه کارخانه‌ها، رشد بخش خدمات، ورود این کشورها به تجارت جهانی
- ۷۵ | جهان‌شهر، زیرا ساکنین نواحی پیرامون برای دریافت کالا یا خدمات از آن سکونتگاه باید مسافت بیش‌تری را طی کنند.
- ۷۶ | تمرکز و انبوهی جمعیت شهری، تمرکز مؤسسات مالی و پولی، تمرکز صنایع دانش بنیان، فراوانی آمد و شد بین مادرشهرهای هم‌جوار با انواع وسایل حمل و نقل زمینی و هوایی
- ۷۷ | عوامل دافعه: چرای بیش از حد دام، خشکسالی، کمبود فرصت‌های شغلی و درآمد کم، زمین کم، استفاده از ماشین‌آلات به جای انسان عوامل جاذبه شهر: فروشگاه‌ها، بیمارستان‌ها، دانشگاه و کارخانه‌ها، دستمزد بیش‌تر، اوقات فراغت
- ۷۸ | به دنبال توسعه صنایع کارخانه‌ای مهاجرت از روستا به شهرها رخ داد که به صورت تدریجی و طولانی مدت بوده و طی ده‌ها سال و همگام با تحولات صنعتی شدن صورت گرفته است. در برخی از روستاها شهرنشینان به سرمایه‌گذاری و خرید زمین‌های کشاورزی به منظور ایجاد کشت تجاری اقدام کردند و در نتیجه آن روستانشینی کاهش یافت برخی از روستاها به علت گسترش شهرها به حومه‌های شهری تبدیل شدند.
- ۷۹ | این مهاجرت‌ها با توسعه صنعتی همگام نبودند، رشد شهرنشینی در این نواحی طی دوره‌های زمانی کوتاه‌تر و سریع‌تر از رشد صنعتی رخ داد و شهرها از نظر امکانات و تسهیلات آمادگی لازم برای ورود مهاجران روستایی را نداشتند.
- ۸۰ | عملکردهای جدیدی به طور مستقل یا علاوه بر زراعت در این روستاها پدیدار شده است که از آن جمله به روستاهایی با نقش صیادی، گردشگری و صنعتی که در آن صنایع کوچک تبدیلی یا خانگی رونق زیادی دارند، اشاره کرد.
- ۸۱ | ۱. افزایش طبیعی جمعیت شهرها (رشد موالید نسبت به مرگ و میر) ۲. مهاجرت روستاییان به شهرها ۳. افزایش جمعیت برخی روستاها ۴. تبدیل شدن روستاها به نقاط شهری
- ۸۲ | الف) از آن‌جا که بودجه کشور ما متکی به درآمد حاصل از فروش نفت است و این درآمد در دست دولت ذخیره می‌شود، دولت‌ها با استفاده از درآمد نفتی بیش‌ترین سرمایه‌گذاری‌ها، توسعه کارخانه‌ها و تجهیزات و زیرساخت‌ها را به شهرها اختصاص دادند. ب) از سال ۱۳۴۱ اصلاحات ارضی در روستاها انجام گرفت.
- ۸۳ | به دلیل تقسیم نادرست زمین - حمایت نکردن دولت از کشاورزان - توجه به صنایع مونتاژ و واردات کالا از کشورهای خارجی، نه تنها وضع روستاییان بهتر نشد بلکه شرایط انهدام کشاورزی در ایران فراهم آمد.
- ۸۴ | با مهاجرت گسترده مردم از سراسر کشور، جمعیت این شهر به طور مداوم به شدت افزایش یافت و رفته رفته فاصله زیادی با سایر شهرها پیدا کرد.
- ۸۵ | معمولاً از روستا به شهر مواد اولیه و محصولات کشاورزی، نیروی کار ساده، خدمات فراغتی صنایع دستی و ... ارسال شده است. و از شهر به روستا، کالاهای کارخانه‌ای، نیروی انسانی ماهر و متخصص، خدمات آموزشی، درمانی، رفاهی، مالی، فناوری اطلاعات ارسال می‌شود.
- ۸۶ | زیرا بزرگ‌ترین و مهم‌ترین شهر در استان مورد نظر است. این شهر ممکن است پایتخت یا شهر اصلی در استان مورد نظر باشد.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

جغرافیا (۳) (کاربردی)

رشته ادبیات و علوم انسانی

پایه دوازدهم

دوره دوم متوسطه

در این جزوه متن کتاب درسی عیناً آمده است و پاسخ سؤالات امتحان نهایی از سال ۹۷ تا دی ماه ۱۴۰۱ در آن مشخص شده است. برای مرور سریع در شب امتحان با این جزوه می‌توانید یک بار متن کتاب درسی را بخوانید و همزمان متوجه شوید که طراح از کدام قسمت کتاب، سؤال طرح کرده است.

فهرست

فصل اول : جغرافیای سکونتگاه ها

- درس ۱- شهرها و روستاها ۳
- درس ۲- مدیریت شهر و روستا ۸
- فنون و مهارت های جغرافیایی ۱ ۱۲

فصل دوم : جغرافیای حمل و نقل

- درس ۳- ویژگی ها و انواع شیوه های حمل و نقل ۱۳
- درس ۴- مدیریت حمل و نقل ۱۷
- فنون و مهارت های جغرافیایی ۲ ۲۱

فصل سوم : مخاطرات طبیعی

- درس ۵- ویژگی ها و انواع مخاطرات طبیعی ۲۳
- درس ۶- مدیریت مخاطرات طبیعی ۲۷
- فنون و مهارت های جغرافیایی ۳ ۳۰

جغرافیای سکونتگاه‌ها

سپاره زمین سکونتگاهی بیش از ۷ و نیم میلیارد نفر جمعیت انسانی است. خشکی‌ها تنها یک سوم سطح زمین را تشکیل می‌دهند. بیشتر این جمعیت انبوه در نواحی خاصی از خشکی‌های کره زمین، یعنی روستاها و شهرها، متمرکز شده‌اند. براساس آمار سازمان ملل، در نیمه اول سال ۲۰۱۸ میلادی، ۴/۲ میلیارد نفر از مردم جهان در شهرها و ۲/۴ میلیارد نفر از مردم جهان در روستاها مستقر بوده‌اند. مدیریت شهرها و روستاها و برنامه‌ریزی برای سکونتگاه‌هایی که از هر جنبه برای زندگی انسان مناسب باشند، از مهم‌ترین مسائلی قرن بیستم و یکم است. شما در این فصل با ویژگی‌ها و الگوهای پراکندگی شهر و روستا و برخی مسائل و راهکارهای مدیریت آنها آشنا می‌شوید.

شهرها و روستاها

درس ۱

شما در کدام شهر یا روستا زندگی می‌کنید؟ اگر از شما مکان دقیق شهر یا روستایتان را بپرسند، چه می‌گویید؟ همفکری کنید و پاسخ‌ها را روی تخته بنویسید. محل شهر یا روستای خود را روی نقشه نشان دهید. اکنون با استفاده از معلومات قبلی خود، بگویید شهر یا روستای شما با کدام پدیده‌های طبیعی محیط پیرامون، مانند کوه، رود دریا همجوار است و از آنها تأثیر می‌پذیرد. سکونتگاه شما در کدام منطقه آب‌وهوایی واقع است و کدام معادن و منابع، مسیرهای ارتباطی، روستاها و شهرها، صنایع و... در پیرامون آن قرار گرفته‌اند؟ شهر یا روستای شما از کدام تصمیمات سیاسی و اداری تأثیر می‌پذیرد؟ پاسخ‌ها را جمع‌بندی کنید و توضیح دهید شهر یا روستای شما چه موقعیتی در ناحیه دارد.

مقر و موقعیت

پس‌آغاز مطالعه و شناخت یک سکونتگاه روستایی و شهری مقر^۱ (مکان، جایگاه) و موقعیت^۲ آن است.

۱ منظور از مقر، مکان اصلی و دقیق یک سکونتگاه و محل استقرار آن روی زمین است. مقر هر روستا یا شهر، همچنین هسته اولیه آن را شامل می‌شود. منظور از هسته اولیه مکانی است که مردم برحسب نیاز، آن را برای زندگی انتخاب کرده و به اشغال درآورده‌اند و بعدها روستا یا شهر از آن محل گسترش یافته است.

۲ در انتخاب مکان برای استقرار و سکونت جمعیت، عوامل طبیعی بیشترین نقش را داشته‌اند. در درس تاریخ خوانده‌اید که بیش از چهار هزار سال قبل، نخستین روستاها و شهرهای برجمعیت و همچنین تمدن‌های اولیه در کنار رودهای دجله و فرات، نیل، کارون، سند و... پدید آمدند. در سکونت‌گزینی انسان‌ها در این مناطق، عواملی چون آب فراوان، آب و هوای ملایم و خاک حاصلخیز جلگه‌ها نقش مهمی داشته است.

۳ البته فقط عوامل طبیعی موجب انتخاب مکانی برای استقرار سکونتگاه نمی‌شوند بلکه عوامل دیگری چون عوامل سیاسی و تصمیمات حکومتی، دسترسی به راه‌های تجاری و عوامل دفاعی و نظامی می‌توانند در پدید آمدن یک سکونتگاه در مکان خاص نقش داشته باشند. در کشور ایران دسترسی به آب، قلعه‌های دفاعی، بازارهای محلی و قرار گرفتن در تقاطع راه‌ها از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری هسته اولیه روستاها و شهرها بوده است.

نمایی از شهر رشت - برخی پژوهشگران هسته اولیه شهر رشت را بازار و مکان تجارت محصولات کشاورزی و برشش با نواحی پیرامون می‌دانند

۱. شهریور ۹۸ - شهریور ۹۹ - خرداد ۱۴۰۱ - دی ۱۴۰۱ خارج	۲. دی ۹۹ - خرداد ۱۴۰۰	۳. شهریور ۱۴۰۰	۴. خرداد ۹۸ خارج - خرداد ۹۹ - خرداد ۱۴۰۱ خارج	۵. خرداد ۹۸	۶. شهریور ۹۹ - خرداد ۱۴۰۰	۷. خرداد ۹۹ - دی ۱۴۰۰

گاج

معنی در جذب نیروی کار و توسعه صنایع آن شهر تأثیر زیادی دارد و می‌تواند موجب گسترش و آبادانی آن شود. مجاورت یک سکونتگاه با کوه آتشفشان یا گسل‌های فعال نیز می‌تواند حیات آن سکونتگاه را به خطر بیندازد. برخی تغییرات محیط پیرامون، مانند رویدادهای سیاسی یا تغییرات آب‌وهوایی نیز ممکن است موجب از دست رفتن موقعیت و اعتبار یک شهر یا انتقال آن به مکانی دیگر شود.

آیا می‌توانید مثال‌های دیگری از نقش موقعیت یک شهر در توسعه و گسترش یا نابودی و زوال آن بیان کنید؟

شهر اهواز از نظر دسترسی به عوامل طبیعی و انسانی پیرامون خود موقعیت ویژه‌ای دارد.

روستای هولوتو در مجارستان - هسته اولیه روستا قلعه‌ای است که در اواسط قرن ۱۳ میلادی پس از گسترش امپراتوری عثمانی به منظور دفاع از حمله‌های احتمالی ساخته شد و در دو قرن بعد به منطقه‌ای مسکونی تبدیل گردید.

فعالیت

- ۱- پرس و جو کنید که هسته اولیه روستا یا شهر شما کجاست و هم‌اکنون در کدام بخش و جهت جغرافیایی آن قرار گرفته است.
- ۲- با هدایت معلم از این ناحیه بازدید و گزارش همراه با عکس و فیلم از آن تهیه کنید.
- ۳- آیا معمولاً هسته اولیه شهرها و روستاها بافت تاریخی و قدیمی آنهاست؟ مثالی بیاورید.
- ۴- به نظر شما، چرا امروزه برنامه‌ریزان به حفاظت از هسته اولیه روستاها و شهرها، بازسازی آن و جلوگیری از تخریب و نابودی‌اش توجه می‌کنند؟ توضیح دهید.

۱ منظور از موقعیت یک شهر یا روستا، وضعیت آن سکونتگاه نسبت به پدیده‌های پیرامون خود و همچنین جایگاه آن در سطح ناحیه است. این پدیده‌ها و جایگاه ممکن است عوامل انسانی و طبیعی مانند روستاها و شهرهای اطراف آن، نقش سیاسی و اداری آن، آب و هوا، راه‌های ارتباطی، دسترسی به منابع معدنی و انرژی و راه‌آهن‌ها را شامل شوند. موقعیت یک شهر یا روستا در ادامه حیات یا گسترش آن سکونتگاه و یا حتی نابودی و زوال آن نقش مهمی ایفا می‌کند. برای مثال، دسترسی یک شهر به دریا یا شبکه ارتباطی خط آهن در یک منطقه، موقعیت مناسبی برای رونق تجارت و مناسبات مربوط در آن شهر به وجود می‌آورد یا نزدیک بودن شهر به روستاهای پرجمعیت مجاور و یا منابع

۱. خرداد ۹۸ خارج - دی ۱۴۰۰ - شهریور ۱۴۰۱ - شهریور ۱۴۰۱ خارج	۲. شهریور ۹۸ خارج - خرداد ۱۴۰۱

● مفاهیم موقعیت و مقر، مکمل یکدیگرند. البته همان طوری که گفته شد، مقر مکانی است که سکونتگاه در آنجا بنا شده است و بیشتر با عوامل محلی سروکار دارد اما موقعیت، شرایط و ارتباط سکونتگاه را با عوامل در سطحی وسیع تر، مانند یک ناحیه، نشان می دهد. ● مطالعه موقعیت و مقر روستاها و شهرها به ما کمک می کند تا برای توسعه و عمران و آبادانی آنها بهتر برنامه ریزی کنیم. ● برای مطالعه مکان و مقر شهرها معمولاً نقشه های بزرگ مقیاس ۱:۲۰۰,۰۰۰ تا ۱:۵۰,۰۰۰ و برای مطالعه موقعیت شهرها نقشه های کوچک مقیاس ۱:۵۰,۰۰۰ تا ۱:۱,۰۰۰,۰۰۰ مناسب ترند.

فعالیت

۱- با استفاده از نقشه های طبیعی و انسانی یک اطلس و جست و جو در اینترنت، موقعیت شهر قاهره را از نظر ارتباط با عوامل طبیعی و انسانی محیط پیرامون آن توضیح دهید.

۲- با راهنمایی معلم، چند روستا یا شهر را روی نقشه بیابید و موقعیت آنها را توضیح دهید.

۳- فرض کنید گروهی می خواهند از بین پنج مکان، مکانی مناسب برای ایجاد یک سکونتگاه روستایی انتخاب کنند. ابتدا تصویر را مشاهده کنید و سپس با توجه به موارد جدول، به هر مکان امتیاز بدهید. در نهایت، با توجه به مجموع امتیازات مکان مناسب را معرفی کنید.

مکان	الف	ب	ج	د	هـ
امکانات موجود					
دسترسی به آب					
کنش غلات					
مناسب برای چرای دام					
دسترسی به چوب برای سوخت					
موقعیت دفاعی					
غیر مسدود بودن					
جمع امتیازات					

خوب	۳ امتیاز
متوسط	۲ امتیاز
ضعیف	۱ امتیاز
خیلی ضعیف	۰ امتیاز

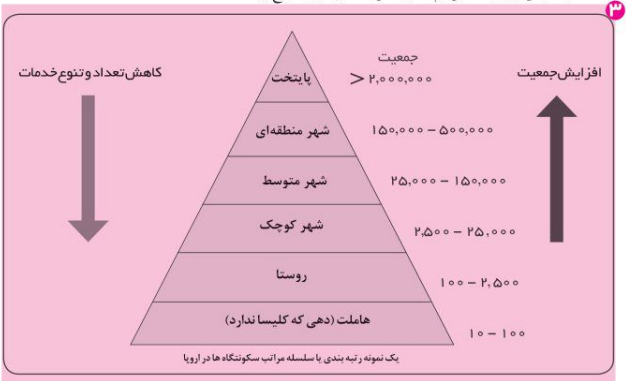
گاج

سلسله مراتب سکونتگاه ها

فرض کنید از شما بخواهند دانش آموزان را بر حسب وزنشان رتبه بندی کنید و هر گروه را در یک طبقه جای دهید. شما می توانید افرادی با وزن ۵۰ تا ۵۵ کیلوگرم را در یک طبقه و افرادی با وزن ۵۶ تا ۶۰ کیلوگرم را در یک طبقه دیگر قرار دهید و به همین ترتیب، تا آخر همه را رتبه بندی کنید. سپس، محاسبه کنید که در هر طبقه چند نفر قرار گرفته اند. به این ترتیب، درمی یابید که تعداد افراد در طبقات مختلف مساوی نیستند؛ برای مثال، ممکن است در طبقه وزن بیش از ۷۵ کیلوگرم فقط یک یا دو نفر قرار بگیرند اما در طبقه ۲۵ تا ۵۰ کیلوگرم ۱۰ نفر از دانش آموزان جا داشته باشند. سکونتگاه های روستایی و شهری را نیز می توان رتبه بندی کرد. سکونتگاه ها از نظر تعداد جمعیت متفاوت اند و طیف وسیعی از روستاها و کوچک با کمتر از ۱۰۰ نفر جمعیت تا شهرهای بیش از ۱۰ میلیون نفر را دربرمی گیرند.

۱- **سلسله مراتب سکونتگاه ها یعنی رتبه بندی آنها بر حسب اهمیت.** برای این منظور، سکونتگاه ها را بر اساس میزان جمعیت و عملکرد (خدماتی که ارائه می کنند) طبقه بندی می کنند. سکونتگاه های کوچک با کم جمعیت معمولاً خدمات محدودی به ساکنان ارائه می دهند اما در سکونتگاه های بزرگ تر، تعداد و تنوع خدمات بسیار زیاد است؛ برای مثال، یک ده کوچک ممکن است چند مغازه و یک صندوق پست و یک مدرسه و یک مرکز بهداشت نیمه وقت داشته باشد اما در یک شهر بزرگ، انواع فروشگاه ها، مراکز درمانی و بیمارستان ها، رستوران ها، تئاتر و سینما، بانک ها، فرودگاه، استادیوم ورزشی و... وجود دارد و شهر می تواند خدمات زیاد و متنوعی به ساکنان خود و حتی روستاها و شهرهای هم جوارش بدهد.

شکل زیر یک نمونه رتبه بندی یا سلسله مراتب را در سکونتگاه های اروپا نشان می دهد. در قاعده هرم و ردیف های پایین، سکونتگاه هایی با کمترین میزان جمعیت قرار می گیرند. این سکونتگاه ها خدمات کمتری نیز ارائه می دهند. با حرکت به سوی بالای هرم، جمعیت سکونتگاه ها بیشتر می شود و خدماتی هم که ارائه می دهند، بیشتر و متنوع تر است.

۱. شهریور ۹۸ - شهریور ۱۴۰۰ - دی ۱۴۰۱ - دی ۱۴۰۱ خارج
۲. دی ۱۴۰۰ - شهریور ۹۹ - شهریور ۹۹ - دی ۹۹ خارج

زندگی شهری - لندن - انگلستان

زندگی روستایی - بنکلاش

تفاوت های شهر و روستا

تاکنون صاحب نظران درباره تعریف شهر و روستا و ملاک های تشخیص آنها نظرات مختلفی داده اند اما هنوز تعریف مشخص و مورد توافقی در این زمینه وجود ندارد. البته مهم ترین ملاک های تفاوت شهر و روستا، که در اغلب منابع به آنها توجه شده، به شرح زیر است:

۱- **فعالیت اقتصادی:** مهم ترین ملاک تفاوت شهر و روستا

۲- **فعالیت های اقتصادی آنهاست:** در اغلب سکونتگاه های روستایی،

درصد بیشتری از جمعیت فعال در بخش کشاورزی (زراعت، دامداری، جنگل داری، صید و شکار و غیره) فعالیت می کنند اما در

شهرها بیشتر مردم در بخش های صنعتی و خدماتی مشغول به کارند.

۳- **میزان جمعیتی:** متداول ترین ملاک تشخیص شهر و روستا

۴- **ملاک جمعیتی است و اگر جمعیت سکونتگاه به میزان معینی**

برسد، آن را شهر تلقی می کنند، اما این ملاک در نواحی مختلف

دنيا متفاوت است. در برخی کشورهای اروپایی سکونتگاه هایی

با بیشتر از ۲۰۰۰ نفر جمعیت، شهر محسوب می شوند اما در

برخی کشورهای پر جمعیت آسیا، مانند چین و هند، روستاهایی با

بیش از ۳۰۰۰۰ نفر جمعیت وجود دارند. به طور کلی شهرها از

روستاها پر جمعیت ترند و تراکم جمعیت نیز در آنها بیشتر است.

۵- **وسعت و فضای سکونت و فعالیت:** در روستاها فضاهای باز

و چشم انداز های طبیعی بیشتر و گسترده ترند. در شهرها خانه ها و

مغازه ها و فضاهای صنعتی به هم فشرده ترند و فعالیت های متنوع

در فضاهای محدودتری متراکم شده اند.

۶- **دسترسی به خدمات و تسهیلات:** در شهرها امکانات

آموزشی، درمانی و پزشکی، مراکز خرید، حمل و نقل عمومی،

۷- **خدمات مالی و بانکی، آب و برق و... متنوع و گسترده است:** درحالی که این خدمات و تسهیلات در روستاها کمتر و محدودتر است.

۸- **فرهنگ و مناسبات اجتماعی:** در روستاها چون جمعیت کمتر است، بیشتر افراد یکدیگر را می شناسند و روابط خویشاوندی،

وابستگی اجتماعی و همکاری میان آنها بیشتر است. آداب و رسوم و شیوه زندگی در شهر و روستا متفاوت است. در شهرها نوگرایی

بیشتر و تغییرات اجتماعی سریع تر است.

۹- **تفاوت های اجتماعی:** در روستاها تفاوت های اجتماعی بیشتر است.

۱۰- **تفاوت های فرهنگی:** در روستاها تفاوت های فرهنگی بیشتر است.

۱۱- **تفاوت های اقتصادی:** در روستاها تفاوت های اقتصادی بیشتر است.

۱۲- **تفاوت های اجتماعی:** در روستاها تفاوت های اجتماعی بیشتر است.

۱۳- **تفاوت های فرهنگی:** در روستاها تفاوت های فرهنگی بیشتر است.

۱۴- **تفاوت های اقتصادی:** در روستاها تفاوت های اقتصادی بیشتر است.

۱۵- **تفاوت های اجتماعی:** در روستاها تفاوت های اجتماعی بیشتر است.

۱۶- **تفاوت های فرهنگی:** در روستاها تفاوت های فرهنگی بیشتر است.

۱۷- **تفاوت های اقتصادی:** در روستاها تفاوت های اقتصادی بیشتر است.

۱۸- **تفاوت های اجتماعی:** در روستاها تفاوت های اجتماعی بیشتر است.

۱۹- **تفاوت های فرهنگی:** در روستاها تفاوت های فرهنگی بیشتر است.

۲۰- **تفاوت های اقتصادی:** در روستاها تفاوت های اقتصادی بیشتر است.

۲۱- **تفاوت های اجتماعی:** در روستاها تفاوت های اجتماعی بیشتر است.

۲۲- **تفاوت های فرهنگی:** در روستاها تفاوت های فرهنگی بیشتر است.

۲۳- **تفاوت های اقتصادی:** در روستاها تفاوت های اقتصادی بیشتر است.

۲۴- **تفاوت های اجتماعی:** در روستاها تفاوت های اجتماعی بیشتر است.

۲۵- **تفاوت های فرهنگی:** در روستاها تفاوت های فرهنگی بیشتر است.

۲۶- **تفاوت های اقتصادی:** در روستاها تفاوت های اقتصادی بیشتر است.

۲۷- **تفاوت های اجتماعی:** در روستاها تفاوت های اجتماعی بیشتر است.

۲۸- **تفاوت های فرهنگی:** در روستاها تفاوت های فرهنگی بیشتر است.

۲۹- **تفاوت های اقتصادی:** در روستاها تفاوت های اقتصادی بیشتر است.

۳۰- **تفاوت های اجتماعی:** در روستاها تفاوت های اجتماعی بیشتر است.

۳۱- **تفاوت های فرهنگی:** در روستاها تفاوت های فرهنگی بیشتر است.

۳۲- **تفاوت های اقتصادی:** در روستاها تفاوت های اقتصادی بیشتر است.

۳۳- **تفاوت های اجتماعی:** در روستاها تفاوت های اجتماعی بیشتر است.

۳۴- **تفاوت های فرهنگی:** در روستاها تفاوت های فرهنگی بیشتر است.

۳۵- **تفاوت های اقتصادی:** در روستاها تفاوت های اقتصادی بیشتر است.

۳۶- **تفاوت های اجتماعی:** در روستاها تفاوت های اجتماعی بیشتر است.

۳۷- **تفاوت های فرهنگی:** در روستاها تفاوت های فرهنگی بیشتر است.

۳۸- **تفاوت های اقتصادی:** در روستاها تفاوت های اقتصادی بیشتر است.

۳۹- **تفاوت های اجتماعی:** در روستاها تفاوت های اجتماعی بیشتر است.

۴۰- **تفاوت های فرهنگی:** در روستاها تفاوت های فرهنگی بیشتر است.

۴۱- **تفاوت های اقتصادی:** در روستاها تفاوت های اقتصادی بیشتر است.

۴۲- **تفاوت های اجتماعی:** در روستاها تفاوت های اجتماعی بیشتر است.

۴۳- **تفاوت های فرهنگی:** در روستاها تفاوت های فرهنگی بیشتر است.

۴۴- **تفاوت های اقتصادی:** در روستاها تفاوت های اقتصادی بیشتر است.

برای مطالعه

یک نمونه طبقه بندی سلسله مراتب سکونتگاه ها بر اساس میزان جمعیت و عملکرد در ایران

جمعیت	عملکرد	سکونتگاه
بیش از ۳ میلیون نفر	مادر شهر ملی	کلان شهر
۱ میلیون تا ۳ میلیون نفر	منطقه ای	مادر شهر
۵۰۰ هزار تا ۱ میلیون نفر	منطقه ای	شهر بزرگ
۲۵۰ هزار تا ۵۰۰ هزار نفر	استانی	شهر بزرگ میانی
۱۰۰ هزار تا ۲۵۰ هزار نفر	ناحیه ای	شهر متوسط بزرگ
۵۰ هزار تا ۱۰۰ هزار نفر	شهرستان	شهر متوسط کوچک
۲۰ هزار تا ۵۰ هزار نفر	شهرستان	شهر کوچک
۱۰ هزار تا ۲۰ هزار نفر	بخش	روستا شهر
۵ هزار تا ۱۰ هزار نفر	دهستان	بارز شهر
۲ هزار تا ۵ هزار نفر	روستا	روستای بزرگ
۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ نفر	روستا	روستای متوسط
۵۰۰ تا ۱۰۰۰ نفر	روستا	روستای کوچک (ده)
کمتر از ۲۰ نفر	---	مزرعه و مکان مستقل

باید توجه کرد که معیارهای رتبه بندی با توجه به اهداف و نوع مطالعات محققان و از جایی به جای دیگر متفاوت است و چنان که گفته شد، معیار و تعریف شهر کوچک و بزرگ و میزان جمعیت آن در کشورهای مختلف فرق می کند. پس از طراحی معیارهای رتبه بندی، تعداد شهرها یا روستاهایی که در هر طبقه وجود دارند، در جدول قرار می گیرد.

ارتباطی، به تدریج حومه‌ها در اطراف شهرها، به ویژه شهرهای بزرگ و برج‌میت، شکل گرفتند. حومه‌نشینان برای خرید یا کار و با استفاده از خدمات به شهرها رفت و آمد می‌کنند. حومه‌ها انواع مختلف دارند؛ از جمله: حومه‌های خوابگاهی، حومه‌های صنعتی، و حومه‌های فقیرنشین و مره‌نشین.

حومه شهر ساوپائولو-برزیل

رتبه	شهر	جمعیت (میلیون نفر)	کشور
۱	توکیو	۳۸	ژاپن
۲	شانگهای	۳۴	چین
۳	جاکارتا	۳۱	اندونزی
۴	دهلی	۲۷	هند
۵	سنول	۲۵.۶	کره جنوبی
۶	گوانجو	۲۵	چین
۷	پکن	۲۴.۹	چین
۸	مانیل	۲۴	فیلیپین
۹	بمبئی	۲۳.۹	هند
۱۰	نیویورک	۲۳.۸	ایالات متحده آمریکا
۱۱	سئول	۲۳	چین
۱۲	ساوپائولو	۲۱.۲	برزیل
۱۳	مکزیکوسیتی	۲۱.۱	مکزیک
۱۴	لاگوس	۲۱	نایجریه
۱۵	کیوتو - اراکا - کوبه	۲۰	ژاپن
۱۶	قاهره	۱۹.۱	مصر

۱ با افزایش جمعیت مادرشهرها و گسترش حومه‌های آنها به تدریج منطقه مادرشهری به وجود می‌آید. در برامون برخی از مادرشهرها، شهرها و شهرک‌های آقماری بدید آمده‌اند.

به جدول شهرهای با بیش از ده میلیون نفر جمعیت در جهان توجه کنید. برخی از این شهرها به سبب نقش مهم آنها در اقتصاد و تجارت جهانی، حوزه نفوذ بسیار وسیعی در سطح جهان دارند و به آنها جهان شهر گفته می‌شود.

رتبه شانزده کلان شهر با بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت (شامل شهر و ناحیه مادر شهری) ۲۰۱۷ میلادی

۱. World City

۱. خرداد ۱۴۰۱

۲. خرداد ۹۸ خراج - خرداد ۹۹ - شهریور ۹۹ - دی ۹۹ خراج - شهریور ۱۴۰۰

۱۳

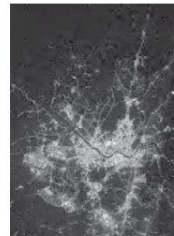

کلان شهر توکیو با ناحیه مادرشهری برامون خود ۳۸ میلیون نفر جمعیت دارد و پرجمعیت ترین کلان شهر دنیاست.

بیشتر بدانیم

تصویر ماهواره‌ای شب هنگام مگالایس - نیویورک - نشانگر در ایالات متحده آمریکا که بیش از ۵۰ میلیون نفر جمعیت دارد.

تصویر ماهواره‌ای مگالایس کشتی سنول - ایچون در کره جنوبی که حدود ۲۵ میلیون نفر جمعیت شهری را در خود جای داده است.

تا حدود چهل سال پیش، تعداد کمی از زنجیره‌های کلان شهری (مگالایس) در جهان وجود داشت؛ مانند مگالایس آمریکایی شمالی، ژاپن و ناحیه رور - راین در آلمان. امروزه تعداد زیادی مگالایس در نواحی مختلف جهان، به ویژه در قاره آسیا، پدیدار شده‌اند که از آن جمله می‌توان به مگالایس‌های دلتای رود پرل در چین (از هنگ کنگ تا هونگ‌هو با ۵۵ میلیون نفر جمعیت)، دلتای رود یانگ‌تسه (از شانگهای و یکن تا مانتان با ۸۸ میلیون نفر)، مگالایس ماهرانگرا در هند (از بمبئی تا الیبک با ۳۹ میلیون نفر)، مگالایس ساوپائولو در برزیل (از سوروکایا تا سانتوس با ۲۷ میلیون نفر جمعیت) و مگالایس دلتای نیل در آفریقا (از اسکندریه تا پورت سعید با ۴۱ میلیون نفر جمعیت) اشاره کرد.

۱۵

۱ در برخی از بخش‌های جهان، در نتیجه گسترش فوق‌العاده زیاد دو یا چند مادرشهر در امتداد مسیرهای ارتباطی و حمل‌ونقل، زنجیره‌ای از مادرشهرها یا کلان‌شهرها بدید آمده‌اند که به آنها مگالایس گفته می‌شود. در مگالایس، حومه‌ها و شهرک‌های آقماری یک مادرشهر به حومه‌ها و شهرک‌های مادرشهر دیگر پیوند می‌خورند. برخی، مگالایس را منطقه آژ شهری نامیده‌اند. ۲ مهم‌ترین ویژگی‌های مگالایس عبارت‌اند از: تمرکز و انبوهی جمعیت شهری، تمرکز مؤسسات مالی و بولی، تمرکز صنایع دانش‌بنیان و فراوانی آمد و شد بین مادرشهرهای هم‌جوار با انواع وسایل حمل و نقل زمینی و هوایی. ۳ مگالایس‌ها معمولاً در امتداد راه‌های ارتباطی، شکل خطی و گردبوری و برخی نیز شکل خوشه‌ای و کپکشتانی پیدا کرده‌اند. مگالایس شمال شرق ایالات متحده آمریکا (از پوسن تا واشنگتن) و مگالایس ژاپن (توکیو - یوکوهاما) نمونه‌هایی از اولین مگالایس‌های جهان‌اند.

۱. خرداد ۹۸ خراج - خرداد ۹۹ - شهریور ۱۴۰۰ - شهریور ۱۴۰۱
۲. شهریور ۹۸ - خرداد ۱۴۰۰
۳. شهریور ۱۴۰۰
دی ۱۴۰۱

۱۴

فعالیت

۱- آیا در شهر محل زندگی شما حومه‌نشینی وجود دارد؟ حومه‌ها در کدام جهت شهر و از چه نوع اند؟ ساکنان آنها را بیشتر کدام گروه‌های اجتماعی تشکیل می‌دهند؟ در این باره تحقیق کنید و نتایج را به کلاس گزارش دهید. ۲- الف - با توجه به جدول صفحه ۱۳ کدام قاره‌ها به ترتیب بیشترین شهرها با جمعیت بیش از ده میلیون نفر را دارند؟ ب - به نظر شما علت ظهور مگالایس‌ها و شهرهایی با بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت در مشرق و جنوب شرقی آسیا در چند دهه اخیر چیست؟ ۳- آیا افزایش شهرهای میلیونی، فشار بر منابع و محیط زیست را بیشتر می‌کند؟ چرا؟ دلیل بیاورید.

تغییر در روستا‌نشینی و سکونتگاه‌های روستایی

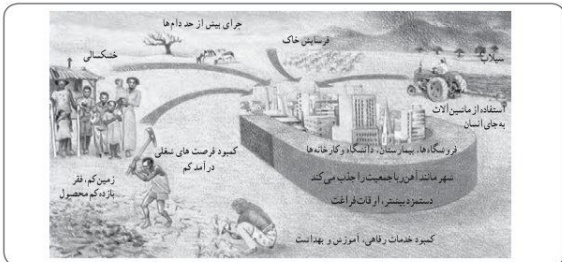
روستایی در هند

دوباره به نمودار روند تغییرات شهرنشینی و روستا‌نشینی و جدول درصد شهرنشینی در نواحی دنیا توجه کنید. در کدام بخش‌های جهان هنوز جمعیت قابل توجه روستایی زندگی می‌کند؟ چند درصد جمعیت قاره‌های آسیا و آفریقا روستا‌نشین است؟ ۱ هرچند فرایند شهری شدن به افزایش شهرنشینی در همه کشورهای جهان منجر شده است، هنوز ۳/۲ میلیارد نفر از مردم جهان در روستاها زندگی می‌کنند. تنها در دو کشور چین و هند بیش از یک میلیارد نفر روستا‌نشین‌اند.

مهاجرت از روستاها به شهرها

این بدیده از مهم‌ترین عوامل تغییر در کاهش روستا‌نشینی و افزایش شهرنشینی است.

به عوامل جاذبه و دافعه در مهاجرت‌های روستا به شهر توجه کنید. منظور از عوامل جاذبه و دافعه در مهاجرت چیست؟

دی ۹۷

۲. خرداد ۱۴۰۱ خراج

۱۶

روستا با عملکرد گردشگری - کندوان - ایران

روستا با عملکرد ماهیگیری - وینتام

روابط شهر و روستا

به تصویر زیر توجه کنید و آن را توضیح دهید.

از دیرباز شهر و روستا با یکدیگر وابستگی و روابط متقابل داشته‌اند اما نوع و جوگی روابط شهر و روستا در زمان‌های مختلف در نواحی مختلف جهان، متفاوت بوده است.

روابط شهر و روستا را می‌توان از جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مطالعه کرد. به همین سبب، جغرافی‌دان‌ها و سایر اندیشمندان نظریه‌های مختلفی در این زمینه ارائه کرده‌اند که در بیشتر آنها بر نابرابری میان شهر و روستا تأکید شده است. طبق این نظریه‌ها، شهر محل انباشت سرمایه، تولید کالاهای کارخانه‌ای و تمرکز اقتصادی است و میادلهای نابرابری میان شهر و روستا جریان دارد.

فعالیت

- ۱- آیا مدل روابط شهر و روستا در بالا را می‌توان با نظریه مرکز-پیرامون، که در سال گذشته خواندید، تطبیق داد؟ استدلال کنید.
- ۲- درباره یک روستا در جهان یا ایران که عملکردی غیر از کشاورزی و دامپروری دارد، تحقیق کنید و گزارش خود را به کلاس ارائه دهید.

● در سده نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم در کشورهای توسعه‌یافته و صنعتی اروپا و آمریکای شمالی، به دنبال توسعه صنایع کارخانه‌ای مهاجرت از روستاها به شهرها رخ داد. البته این مهاجرت تدریجی و طولانی‌مدت بوده و طی دهه‌ها سال و همگام با تحولات صنعتی شدن صورت گرفته است. در برخی از روستاها شهرنشینان به سرمایه‌گذاری و خرید زمین‌های کشاورزی به منظور ایجاد کشت تجاری اقدام کردند و در نتیجه آن روستاها کاهش یافت. برخی از روستاها نیز به علت گسترش شهرها به حومه‌های شهری تبدیل شدند.

● بعدها با ورود کشورهای آسیایی، آفریقای و آمریکای لاتین به دوره صنعتی شدن، مهاجرت‌های فزاینده از روستا به شهر در این نواحی نیز به وقوع پیوست؛ اما این مهاجرت‌ها با توسعه صنعتی همگام نبودند. رشد شهرنشینان در این نواحی طی دوره‌های زمانی کوتاه‌تر و سریع‌تر از رشد صنعتی رخ داد و شهرها از نظر امکانات و تسهیلات آمادگی لازم برای ورود مهاجران روستایی را نداشتند. در نتیجه، مشکلات زیادی برای روستاها و شهرها به وجود آمد که در درس بعد به آنها اشاره می‌کنیم.

تغییرات کالبدی و عملکردی در روستاها

۱. با بروز تحولات صنعتی و ورود کشورها به عصر نوسازی (مدرنیزاسیون)، نمود شهرها و «شهرگرایی» در روستاها افزایش یافت. منظور از شهرگرایی، روندی اقتصادی-اجتماعی است که طی آن شیوه‌های زندگی، رفتار و عملکردها، ارزش‌ها و مظاهر شهری در روستاها و بین روستاها و روستاها می‌باید.

● با فراهم شدن امکانات و تجهیزاتی چون آب و برق و راه‌سازی، استفاده از ماشین‌آلات کشاورزی و مصالح ساختمانی و تجهیزات شهری، تغییرات قابل‌ملاحظه‌ای در چهره و کالبد روستاها نسبت به گذشته پدید آمد. البته میزان این تغییرات از ناحیه‌ای به ناحیه دیگر متفاوت بوده است.

● علاوه بر این، با آنکه به‌طور کلی در بیشتر روستاها فعالیت غالب، زراعت است، نقش و عملکرد برخی از روستاها تغییر کرده و عملکردهای جدیدی به‌طور مستقل یا علاوه بر زراعت در این روستاها پدیدار شده است که از آن جمله می‌توان به روستاهایی با نقش صیادی، گردشگری و صنعتی، که در آن صنایع کوچک تبدیلی* یا خانگی رونق زیادی دارند، اشاره کرد.

تغییرات کالبدی و عملکردی در روستای رنگنه نین رود، استان فارس، (سوپرمارکت و خدمات رایانه)

۱. دی ۹۹ - دی ۱۴۰۱

۲. شهریور ۹۹ - دی ۱۴۰۰ - خرداد ۱۴۰۱ - شهریور ۱۴۰۱ - دی ۱۴۰۱ خارج

۳. دی ۹۹ - خرداد - شهریور ۱۴۰۰

۱. ۱۳۴۱ اصلاحات ارضی در روستاها انجام گرفت. اصلاحات ارضی یعنی تغییر قوانین مالکیت زمین و توزیع مجدد آن به نفع کشاورزان در ایران، اصلاحات ارضی در سه مرحله با سلب مالکیت مالکان بزرگ (ارباب‌ها) و واگذاری زمین به دهقانان خرد به انجام گرفت؛ اما به سبب تقسیم نادرست زمین، حمایت نکردن دولت از کشاورزان، توجه به صنایع موزان و واردات کالا از کشورهای خارجی نه تنها وضع روستاییان بهتر نشد بلکه شرایط انهدام کشاورزی در ایران فراهم آمد. در نتیجه، مهاجرت روستاییان به شهرها شدت گرفت.

۲. از دیگر موضوعاتی که در زمینه شهرنشینان در ایران رخ داد، تبدیل تهران به مادرشهر ملی بود. با مهاجرت گسترده مردم از سراسر کشور، جمعیت این شهر به‌طور مداوم به شدت افزایش یافت و رفته‌رفته، فاصله زیادی با سایر شهرها پیدا کرد. به این ترتیب، جمعیت تهران همواره بیش از دو برابر دومین شهر بر جمعیت ایران، یعنی مشهد، بوده است.

● پس از انقلاب اسلامی نیز مهاجرت از روستا به شهر و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ ادامه یافت. در این دوره، تعداد زیادی از روستاهای بر جمعیت به شهر تبدیل شدند یا در بافت شهرهای هم‌جواری ادغام گردیدند. برخی از آبادی‌ها نیز خالی از سکنه شدند. آمار تعداد شهرها را در سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۹۵ مقایسه کنید. در این دوره، علاوه بر تهران ۷ شهر با بیش از یک میلیون نفر جمعیت به کلان‌شهر تبدیل شدند. به‌علاوه، رشد شهرهای بزرگ و کوچک و شهرک‌های اقماری در اطراف تهران، این شهر را به یک منطقه کلان‌شهری بزرگ تبدیل کرد.

فعالیت

- ۱- عوامل مهاجرت‌های روستا-شهری را در چند گروه دسته‌بندی کنید.
- ۲- به نظر شما، تبدیل شدن روستاها به شهر چه پیامدهایی دارد؟
- ۳- نام کلان‌شهرهای ایران را که بیش از یک میلیون نفر جمعیت دارند، جست‌وجو کنید و بنویسید.
- ۴- شهر محل زندگی شما چند نفر جمعیت دارد و در کدام طبقه سلسله مراتب شهری قرار می‌گیرد؟

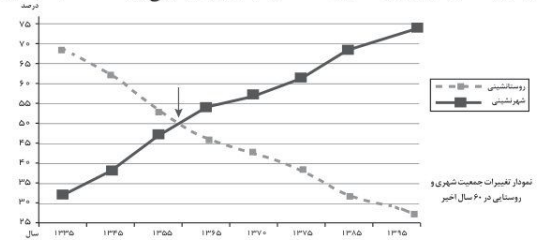

شهر قدس مشهد دومین کلان‌شهر ایران است. این شهر پس از تهران (با جمعیت ۸٬۰۰۰٬۰۰۰ نفر) در سال ۱۳۹۵ حدود ۳٬۴۲۰٬۰۰۰ نفر جمعیت داشته است.

۱. دی ۹۷ - شهریور ۹۸ - دی ۹۸ - شهریور ۹۹ - خرداد ۱۴۰۱ - دی ۱۴۰۱ خارج

۲. دی ۹۸ - دی ۹۹

تغییرات جمعیت شهری و روستایی در ایران در کشور ما نیز تغییرات شهرنشینان و روستا نشینی همانند سایر نواحی جهان به‌وقوع پیوسته است. به نمودار توجه کنید.

چه تغییری در شهرنشینان و روستا نشینی مشاهده می‌کنید؟ هم‌اکنون چند درصد جمعیت کشور ما در شهرها و چند درصد در روستاها زندگی می‌کنند؟

- ۱- به‌طور کلی، افزایش جمعیت شهری از سه طریق صورت گرفته است:
 - ۱- افزایش طبیعی جمعیت شهرها یعنی رشد مولد (تولدها) نسبت به مرگ و میر؛
 - ۲- مهاجرت روستاییان به شهرها؛
 - ۳- افزایش جمعیت برخی روستاها و تبدیل شدن آنها به نقاط شهری یا ادغام روستاها در بافت شهری.
- ۲- روستاهایی که جمعیت آنها به حدی معین، مثلاً ۱۰ هزار نفر، رسیده، با موافقت وزارت کشور، شهر اعلام شده‌اند و در آنها شهرداری تأسیس شده است. به‌دنبال این امر، باید برای ساکنان آنها نیز خدمات و تجهیزات شهری فراهم شود.

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۵
تعداد شهرها	۲۰۱	۲۷۱	۳۷۲	۴۶۶	۶۱۲	۱۰۱۲	۱۳۲۵

با توجه به جدول، تعداد سکونتگاه‌های شهری در ایران چند برابر شده است؟
 ● همان‌طور که گفته شد، یکی از عوامل مهم افزایش جمعیت شهری در ایران مهاجرت از روستا به شهر بوده است. تا سال ۱۳۲۵ مهاجرت از روستاها به شهرها به‌کندی صورت می‌گرفت و محصولات کشاورزی بخش عمده تولیدات داخلی را تشکیل می‌داد. این دوره به دوره شهرنشینان کندی معروف است.

● از سال ۱۳۳۵، روند شهرنشینان در ایران سرعت گرفت و دوره شهرنشینان سریع آغاز شد. مهم‌ترین علل شهرنشینان سریع عبارت بودند از: (الف) از آنجا که بودجه کشور ما متکی به درآمد حاصل از فروش نفت است و این درآمد در دست دولت ذخیره می‌شود، دولت‌ها با استفاده از درآمد نفتی، بیشترین سرمایه‌گذاری‌ها، توسعه کارخانه‌ها و تجهیزات و زیرساخت‌ها را به شهرها اختصاص دادند. (ب) از سال

۱. دی ۹۸ - دی ۱۴۰۰

۲. خرداد ۹۸ - دی ۹۹ خارج

۳. شهریور ۱۴۰۰